

20. Центральный архив Министерства обороны РФ (далі – ЦАМО РФ), ф. 3437, оп. 1, спр. 147, арк. 20.
21. ЦАМО РФ, ф. 7, оп. 53845, спр. 5, арк. 67.
22. ЦАМО РФ, ф. 18 ТК., оп. 1. спр. 22, арк. 71–72.

Л.І.Коваленко

**Внесок архівістів у відбудову економіки
(Виявлення та використання документальних матеріалів архівів
Сумщини у народногосподарських цілях у 1943–1955 рр.)**

Документальні матеріали, що зберігаються в архівах України, є вагомою частиною духовної спадщини нашого народу, а також первинним джерелом інформації про ретроспективний розвиток суспільства. Збереження та введення до соціального обігу цих документів – це основні завдання архівних установ як на попередніх історичних етапах їхньої діяльності, так і в сучасності. Адже саме передача досвіду наступним поколінням є основою суспільного прогресу. Забезпечення збереження цього інформаційного зв'язку виявляється особливо важливим при необхідності відновлення виробничих сил та певних соціальних інститутів, зруйнованих війною або в результаті інших суспільно-політичних катаклізмів. І саме такий напрямок діяльності архівів Сумщини у 1943–1955 рр., як виявлення та використання архівних документів "у народногосподарських цілях", сприяв прискоренню відбудови економіки після звільнення від німецько-фашистських загарбників. Тому дослідження практичного напрямку використання документальних матеріалів архівів Сумської області є актуальним як для вивчення процесу відновлення зруйнованого в роки війни господарства регіону та УРСР в цілому, так і для розбудови економіки незалежної Української держави на сучасному етапі. Цей аспект діяльності є важливим також для формування цілісної картини історії розвитку архівної справи Сумщини, оскільки розкриває вагоме суспільне значення роботи архівістів.

Виявлення та використання документальних матеріалів у народногосподарських цілях на завершальному етапі війни та у повоєнне десятиліття вивчалось відомими дослідниками історії архівної справи в масштабах як СРСР, так і УРСР. Особливості організації використання архівних документів у роки Великої Вітчизняної війни на загальносоюзному рівні характеризує В.Максаков [1], а в Радянській Україні – О.Мітюков [2]. На взаємозв'язок між розпорядженнями влади, потребами зацікавлених господарських установ і відповідним спрямуванням роботи архівістів, а та-

кож на вагоме суспільно-економічне значення практичного виявлення документів у повоєнне десятиліття звертають увагу В.Вяліков (в масштабах СРСР) [3] і О.Мітюков (в УРСР) [4]. А от діяльність архівних установ саме Сумської області у 1943–1955 рр. щодо виявлення та використання документів у народногосподарських цілях ґрунтовно не досліджена. Стигла інформація щодо деяких результатів цієї роботи надається у публікаціях, присвячених розвитку архівної справи Сумщини [5].

Роботу по виявленню документальних матеріалів для використання в інтересах економічного розвитку архівні співробітники Сумщини за завданнями влади здійснювали і у передвоєнні роки, але не систематично: у 1932–1936 рр. [6, арк. 13] і у першій половині 1941 р. У березні 1941 р. керівник архівної галузі УРСР Шклярів на виконання рішень XVIII Всесоюзної партконференції та постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про розгортання місцевої промисловості видає розпорядження щодо початку виявлення архівних матеріалів про корисні копалини; праць розвідувально-дослідницьких комісій попередніх років; планів, проектів, мап, креслень тощо [7, арк. 14]. І архівісти Сумщини незабаром повідомляють про перші результати цієї роботи: Глухівський держархів – про виявлення документів щодо родовищ фосфоритів [8, арк. 18], а Сумоблдержархів – про наявність тематичних карток на архівні матеріали про торфорозробки, осушення заболочених луків, укріплення ярів, будівництво водоймищ та під'їзних шляхів [9, арк. 20]. Але виявлення документів у практичних цілях було перервано початком Великої Вітчизняної війни.

Організація використання документів у період війни в цілому в УРСР і на Сумщині зокрема була складною з причин німецько-фашистської окупації території, евакуації (а потім реєвакуації) частини архівних матеріалів. Велике значення для вдосконалення занять з використання матеріалів мало обговорення досвіду такої роботи на науковій раді Управління державними архівами (далі – УДА) НКВС СРСР у січні 1943 р. Наукова рада звернула увагу на необхідність постійного контакту з плануючими і господарськими органами для складання тематичних планів виявлення документів, а також на приведення до ладу картотек матеріалів техніко-економічного характеру, які були складені архівістами у 1930-х рр. Всесоюзна конференція істориків-архівістів (1943 р.) приділила значну увагу питанням використання документальних джерел. У резолюції конференції підкреслювалася вимога мобілізації сил і знань істориків-архівістів для покращення роботи архівів по виявленню і використанню матеріалів в інтересах розгрому німецько-фашистських загарбників та відбудови народного господарства у звільнених від ворога районах СРСР [10, с. 400]. У зв'язку з початком визволення території України від фашистських оку-

пантив евакуації держархівів УРСР у 1943 р. приступили до виявлення документів народногосподарського значення [11, с. 13].

Після звільнення території Сумської області від фашистських окупантів, перших заходів щодо відновлення роботи архівних установ та впорядкування документальних матеріалів постає завдання організувати виявлення та використання архівних матеріалів в інтересах відбудови економіки. Перші результати роботи архівістів Сумщини на цьому напрямку відомі нам з 1945 р.: у березні директор Роменського філіалу повідомляє керівників зацікавлених установ про виявлені матеріали: Роменської махорочної фабрики (геологічна побудова ґрунтів та журнали бурових свердловин); Роменського машинобудівного заводу (креслення, проекти обладнання, машин, деталей, специфікація тощо); Роменської взуттєвої фабрики (річна, квартална та місячна калькуляція виробництва за 1933–1935 рр., промислово-фінансові плани та показники їхнього виконання за 1933 р.). Також філіалом були виявлені матеріали по проведенню водопроводу у м.Ромни, плани шкільних та лікарняних приміщень [12, арк. 2–6].

Після закінчення війни організації виявлення документів, що можуть бути використані у народногосподарських цілях, приділяється значна увага. У другій половині 1945–1949 рр. до архівних установ Сумщини надсилаються численні розпорядження влади, загальносоюзного та республіканського керівництва галузі щодо виявлення документів з метою відбудови та розвитку економіки. Адже для складання нових проектів, планів, креслень, розрахунків необхідно було витратити час, задіяти матеріальні та людські ресурси. Тому допомога архівів, які зберегли певну технічну документацію, була необхідна. У листопаді 1945 р. начальник відділу держархівів УНКВС у Сумській області М.Горбатенко направляє до директорів архівів Сумщини циркуляр Комітету у справах геології при РНК СРСР та Головного архівного управління (далі – ГАУ) НКВС СРСР (від 7 лютого 1945 р.), в якому пропонується завершити у 1945 р. виявлення та використання документальних матеріалів, що містять відомості про пошук, розвідку і експлуатацію родовищ корисних копалин [13, арк. 10–11]. У січні 1946 р. відповідно до вказівок ГАУ НКВС СРСР М.Горбатенко пропонує обласному держархіву та його філіалам скласти 5-річний (на 1946–1950 рр.) план заходів щодо виявлення та організації використання документальних матеріалів в інтересах відновлення та подальшого розвитку народного господарства області. У цьому плані пропонується передбачити перегляд архівних фондів і складання предметно-тематичних карток по промисловості, сільському та комунальному господарству, транспорту, корисним копалинам; а також виявлення документів відповідно до 5-річних планів обласних організацій; написання

предметно-тематичних оглядів, історичних довідок на основі документальних матеріалів для вивчення різними установами та організаціями попереднього досвіду роботи й окремих конкретних питань [14, арк. 1–2]. У березні 1946 р. М.Горбатенко повідомляє облдержархів та його філіали про розпорядження УДА НКВС УРСР щодо виявлення документів про родовища цементної сировини на території Сумської області [15, арк. 3], а у травні цього року керівник архівної галузі УРСР П.Гудзенко спрямовує архівні установи Сумщини на виявлення документів для відновлення і розвитку залізничного транспорту (плани і карти доріг, креслення й описи профілів доріг, проекти будівель, споруд, мостів) [16, арк. 19]. Також у 1946 р. архівним установам пропонується розпочати виявлення документів по природних ресурсах (геологічні звіти, гідрогеологічні висновки, геологічні та топографічні мапи тощо) – у зв'язку із заявкою Держплану УРСР [17, арк. 30] і про землевпорядкування в колгоспах (за заявкою Міністерства земельних справ УРСР) [18, с. 166]. У березні 1948 р. архівний відділ УМВС у Сумській області надсилає директорам Сумоблдержархіву та його філіалів вказівки щодо виконання січневої директиви ГАУ МВС СРСР "Про посилення темпів по виявленню та використанню документальних матеріалів для народного господарства". Архівний відділ пропонує зібрати заявки на 1948 р. від місцевих установ і організацій щодо необхідних матеріалів та забезпечити їх виконання, а також організувати роботу на цьому напрямку і за ініціативою самих архівних співробітників. Особливу увагу пропонується звертати на виявлення відомостей про корисні копалини, а також актуальних для відбудови господарства матеріалів, а інформування зацікавлених установ та організацій про виявлені документи здійснювати шляхом складання і надсилання довідко-орієнтировок, переліків, тематичних оглядів тощо [19, арк. 34 – зв. 34]. У грудні 1948 р. на виконання постанови ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів СРСР "Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставів і водоймищ для забезпечення високих і стійких врожаїв у степових і лісостепових районах Європейської частини СРСР" (1948 р.) [20, с. 12] архівний відділ УМВС у Сумській області спрямовує облдержархів та його філіали на виявлення документальних матеріалів по зрошенню та будівництву ставів і водоймищ. У 1949 р. згідно вказівок Архівного управління (далі – АУ) МВС УРСР архівним установам Сумщини пропонується розпочати виявлення документів щодо історії геологічних розвідок, а також експлуатації залізрудних та кам'яновугільних родовищ [21, арк. 1, 2, 4].

І на виконання владних розпоряджень у другій половині 1945–1948 рр. виявлення документів у народногосподарських цілях архівістами Сум-

щини здійснюється достатньо активно. У 1945 р. співробітниками Сумоблдержархіву з метою виявлення документів, що можуть бути використані для відбудови економіки, розроблено 48 фондів; виявлено 377 документів по промисловості, сільському та комунальному господарству, спорту; надіслано 15 листів установам і організаціям про наявні матеріали [22, арк. зв. 1]. У 1946 р. Сумським облдержархівом виявлено та передано підприємствам і установам (завод ім. Фрунзе, Тираспольський облвиконком та ін.) для використання 7 справ, а також надіслано 13 інформаційних листів зацікавленим організаціям [23, арк. зв. 1–2]. У 1947 р. співробітники Сумоблдержархіву виконували запити від заводу ім. Фрунзе, Буринського цукрового заводу, галантерейної фабрики, Міської публічної бібліотеки по виявленню проектів, планів, кошторисів для відбудови [24, арк. 26]. Але не завжди значна робота архівних працівників практичного виявлення документів була ефективною. Наприклад, частина виявлених працівниками Сумоблдержархіву у 1946–1947 рр. документів була повернена без використання за давністю матеріалів [25, арк. 35]. Аналогічний результат мала і робота Роменського філіалу у 1947 р. – його працівниками було проглянуто 25 ф. (6 515 од. зб.), складена 61 тематична картка, надіслано 4 інформаційні листи – але знайдені матеріали виявилися також застарілими і не потрібними для використання [26, арк. 3]. Протягом другої половини 1940-х рр. з метою виявлення на території Сумської області родовищ нерудних корисних копалин архівістами Сумщини було проглянуто 12 ф. (429 од. зб.), залізної руди – 12 ф. (1 149 од. зб.), кам'яного вугілля – 3 ф. (36 од. зб.), але документів, які могли б бути використані, так і не виявлено [27, арк. 41–43]. І все ж таки, незважаючи на певні невдачі, архівісти наполегливо здійснюють розробку документальних матеріалів у практичних цілях. У квітні 1947 р. директор Конотопського філіалу надсилає інформаційні листи до відповідних міськвиконкомів про виявлені документи щодо електрифікації міст Кролевець та Конотоп; до відділу Конотопського міського комунального господарства – кошторис будівництва і план двоповерхового будинку, а до Конотопського міськплану – проект типової цегляної лікарні та матеріали по будівництву театру [28, арк. 5–7]. Також у липні цього року цим філіалом знову надсилаються листи зацікавленим установам з повідомленнями про виявлення таких документів: креслення їдальні, кошторис на будівництво магазину та план одноповерхового будинку під магазин, кошториси і плани будівництва одноповерхових будинків [29, арк. 14–15]. У 1948 р. Сумським облдержархівом надіслано 6 інформаційних листів про документальні матеріали, які згодом були використані Кролевецьким райпланом (опищення торф'яних болот), Дубов'язівським цукровим комбінатом (коштори-

си, плани, креслення сільськогосподарських та промислових будівель), Недригайлівським плодоконсервним заводом (креслення, проекти, кошториси капітального будівництва нафтосховища та відстійника Недригайлівського сушильного заводу) та Недригайлівським райвиконкомом (плани розташування колгоспних дворів та акти комісій про відведення земельних ділянок під будівництво сільрадам Недригайлівського району) [30, арк. 20–21]. Розробка фондів, які були передбачені планом використання документів у практичних цілях на 1946–1950 рр., Сумоблдержархівом вже була завершена у 1948 р. (всього переглянуто 369 ф. (5 974 од. зб.), складено 747 тематичних карток, надіслано 41 інформаційний лист). Документи, виявлені співробітниками Сумського обласного державного архіву у 1944–1948 рр., були використані як підприємствами та установами Сумської області (машинобудівний завод ім. Фрунзе, Сумська текстильна фабрика, Сумський пункт "Заготзерно", Дубов'язівський цукровий комбінат та ін.), так і інших областей УРСР (Чернігівський облплан) і навіть інших республік СРСР (Молдавбудпроект) [31, арк. 7–зв. 7]. За допомогою виявлених документів було прискорено темпи відбудовних робіт і заощаджено значні державні кошти, зокрема тільки Сумське обласне управління промбудматеріалів завдяки архівним матеріалам заощадило 12–15 тис. крб. (у старому обчисленні цін) [32, с. 8]. Знадобились архівні матеріали і при відбудові цегельних заводів, суконної фабрики, Червонозоряного рафінадного заводу та інших підприємств Сумщини [33, с. 2]. Як у Сумській області, так і в цілому в УРСР над використанням виявлених архівістами документів працювали представники планово-господарських, будівельних, геологічних та інших зацікавлених установ. Архівні матеріали допомогли скоротити строки відбудови об'єктів промисловості, транспорту, житлового фонду, сприяли проведенню геологорозвідувальних робіт, землевпорядкуванню тощо [34, с. 165].

У 1949–1950 рр. виявлення документів у практичних цілях продовжується, але темпи цієї роботи дещо уповільнюються. Протягом 1949 р. архівістами Сумщини виявлялись документи щодо будівництва ставів і водоймищ та залісенню пісків, ярів та торф'яних болот [35, арк. 40]: Сумоблдержархівом знайдено 10 документів щодо залісення пісків [36, арк. 6–7]. У 1950 р. співробітниками Роменського філіалу здійснювалась робота по виявленню документальних матеріалів про ґрунти, клімат, рослинність [37, арк. 32]. Розробка документальних матеріалів у практичних цілях продовжується і у 1951–1955 рр. У 1951 р. директор Роменського філіалу направляє до комунального відділу Роменського міськвиконкому довідку-орієнтировку про будівництво водопроводу у м.Ромни [38, арк. 8], а директора Лохвицького цукрового заводу повідомляє про наявність фотознімків

початку будівництва цього підприємства у 1928 р. [39, арк. 34]. У 1955 р. Сумоблдержархів проводив роботу по виявленню документальних матеріалів для використання в інтересах сільського господарства, а також, за власною ініціативою, – про будівництво мостів [40, арк. 6]. А працівниками Роменського філіалу у тому ж році виявляються документи про розвиток сільського господарства Роменщини у 1920-х рр. [41, арк. 24], осушення боліт і торфорозробки в колишньому Роменському окрузі [42, арк. 9].

Таким чином, необхідність відбудови зруйнованого в роки війни господарства зумовлює актуалізацію саме практичного напрямку використання архівних документів у 1943–1955 рр. Основні аспекти цього виду роботи обговорюються на наукових зібраннях істориків-архівістів, а численні розпорядження з метою спрямування архівних установ щодо виявлення документів за певними темами видаються владою та керівництвом архівної галузі. Особлива увага практичному виявленню документів приділяється у перші післявоєнні роки: архівним установам Сумщини пропонується спланувати цей вид роботи відповідно до планів відбудови господарства області, а першочерговим вбачається виявлення матеріалів про родовища різних видів корисних копалин, щодо відновлення та розвитку залізничного транспорту, а також в інтересах сільського господарства. Відповідно, і найбільш швидкими темпами ведеться виявлення документів у народногосподарських цілях саме у перші післявоєнні 1946–1948 роки. Завершення в основному відбудови економіки зумовлює у 1950–1955 рр. зменшення потреби у виявленні документів практичного змісту – це дещо уповільнює, але не призупиняє роботи архівів у цьому напрямку. В цілому у 1943–1955 рр. архівні працівники займались виявленням документів на виконання розпоряджень влади і керівництва галузі, запитів певних суб'єктів господарювання, а також і за ініціативи архіву, надсилаючи потім інформаційні листи про знайдені матеріали до зацікавлених установ і організацій. Виявлені архівістами Сумської області справи дали значний економічний ефект при відновленні машинобудівної, цукрової, текстильної й інших галузей промисловості Сумщини; налагодженні житлово-комунальної сфери міст Суми, Ромни, Конотоп, Кролевець; відбудові сільського господарства області тощо. Значна за обсягом робота, здійснена працівниками архівних установ Сумщини, мала не тільки економічне, а й суспільне значення. Адже у важкі повоєнні роки архівісти допомогли економією матеріальних і людських ресурсів, що сприяло більш швидкому завершенню відбудови господарства і покращенню життя людей. Такий напрямок роботи архівів Сумської області, як виявлення та використання документальних матеріалів у народногосподарських цілях, потребує подальшого дослідження як важлива

складова історії архівної справи і суспільно-економічного розвитку регіону в цілому.

Література

1. Максаков В.В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945). – М.: Наука, 1969. – 431 с.
2. Мітюков О.Г. Діяльність архівних установ Української РСР у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Архіви України. – 1975. – №2. – С. 9–18.
3. Вяликов В.И. Архивное строительство в СССР (1946–1967 гг.). – М., 1972. – 109 с.
4. Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973 рр.). – К.: Наукова думка, 1975. – 272 с.
5. Бойко Т., Казанцева Г., Палеоха Л., Рассказ Н., Сахо А. Архівне будівництво на Сумщині (1918–1965 рр.) // Архіви України. – 1968. – №5. – С. 3–10; Притика Л. Архівне будівництво на Сумщині // Сільські горизонти. – 1998. – 26 грудня. – С. 2; Зубко О. Радянським архівам – 60 років // Ленінська правда. – 1978. – 21 травня. – С. 2.
6. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), р. 2445, оп. 5, спр. 28.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Максаков В.В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945). – М.: Наука, 1969.
11. Мітюков О.Г. Діяльність архівних установ Української РСР у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Архіви України. – 1975. – №2. – С. 9–18.
12. ДАСО, р. 5802, оп. 2, спр. 31.
13. Там само.
14. ДАСО, р. 5802, оп. 2, спр. 48.
15. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 37.
16. ДАСО, р. 5802, оп. 2, спр. 48.
17. Там само.
18. Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973 рр.). – К.: Наукова думка, 1975.
19. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 64.
20. Вяликов В.И. Архивное строительство в СССР (1946–1967 гг.). – М., 1972.
21. ДАСО, р. 2448, оп. 4, спр. 6.
22. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 26.
23. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 42.
24. ДАСО, р. 2445, оп. 6, спр. 15.
25. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 64.
26. ДАСО, р. 5802, оп. 2, спр. 73.
27. ДАСО, р. 2448, оп. 4, спр. 19.
28. ДАСО, р. 4941, оп. 2, спр. 25.

29. Там само.
30. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 60.
31. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 67.
32. Бойко Т., Казанцева Г., Палеоха Л., Рассказ Н., Сахно А. Архівне будівництво на Сумщині (1918–1965 рр.) // Архіви України. – 1968. – №5. – С. 3–10.
33. Зубко О. Радянським архівам – 60 років // Ленінська правда. – 1978. – 21 травня. – С. 2.
34. Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні (1917–1973 рр.). – К.: Наукова думка, 1975.
35. ДАСО, р. 2445, оп. 6, спр. 21.
36. ДАСО, р. 2445, оп. 4, спр. 6.
37. ДАСО, р. 2445, оп. 6, спр. 30.
38. ДАСО, р. 5802, оп. 2, спр. 127.
39. Там само.
40. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 152.
41. ДАСО, р. 2445, оп. 6, спр. 56.
42. ДАСО, р. 2448, оп. 1, спр. 152.

Н.М.Жулканич

Джерельна база дослідження історії аграрних відносин в областях Українських Карпат (др. пол. XX ст.)

Будь-яка інформація, яка стосується минулого людства, може бути історичним джерелом. Джерельна база історії аграрних відносини областей Українських Карпат налічує величезний обсяг матеріалу. Тому в процесі наукового дослідження слід визначитися, яка саме інформація заслуговує на увагу, є найбільш достовірною, репрезентативною і містить концентровані, узагальнені відомості.

В процесі дослідження аграрних відносин слід використовувати різноманітні як опубліковані, так і неопубліковані джерела. Основні з них наступні: документи вищих органів законодавчої, виконавчої влади – матеріали з'їздів Комуністичної партії СРСР та УРСР, Рад СРСР, постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента України і т.ін.; статистичні збірники; періодична преса; мемуарна література; щоденники; епістолярна література.

Важливе значення у вивченні розвитку аграрної сфери належить неопублікованим архівним документам, що знаходяться у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів управління та влади України, Держав-